

Oranje-verzet?

Symbolisch verzet in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog

Jojanneke van Steenbeek

3617556

Onderzoeksseminar III C

Docent: Helen Grevers

4 juni 2014

Aantal woorden: 8369

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Hoofdstuk 1 – 'Het Verzet'	7
Inleiding.....	7
Het Debat.....	7
Symbolisch verzet.....	12
Hoofdstuk 2 – Oranje-verzet	15
Inleiding.....	15
Oranje-verzet.....	15
Nelia Epker.....	18
Angst.....	19
Een anti-Duitse demonstratie.....	21
Hoofdstuk 3 – De Duitse Reactie	23
Inleiding.....	23
Verbreken en verbieden.....	23
Verbieden en bestraffen.....	25
Straf voor Nelia Epker.....	26
Hoofdstuk 4 – Verzet?	29
Inleiding.....	29
Verzetsdefinities.....	29
Methode voor symbolisch verzet	31
Conclusie	33
Literatuurlijst	34
Afbeeldingenregister	36

Inleiding

'Maar op alle welgemeende waarschuwingen heb ik steeds geantwoord: "Het is toch altijd beter de eer dan het leven gered". Het heeft mij ook nooit berouwd, al ben ik er in werkelijkheid tot nabij de dood door geweest.'¹

Zo sprak Nelia Epker over haar houding tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij was verloskundige en had bij de geboorte van een meisje de ouders overgehaald om het kind Irene Beatrix Juliana Wilhelmina te noemen. Epker wilde hiermee een duidelijk signaal afgeven waarin zij haar trouw aan het Koninklijk Huis liet zien. Dit terwijl de Duitsers probeerden de band tussen Nederland en Oranje juist te verbreken. De hoofdvraag van dit onderzoek is of het gebruik van Oranje-symbolen als verzet tegen de Nazi's gezien kan en moet worden? Epker's actie zal als casestudie dienen en maakt deel uit van wat in dit onderzoek Oranje-verzet genoemd zal worden. Het gebruik van symbolen verwant aan het Koninklijk Huis als verzet tegen de Nazi-overheersing.

Het Oranje-verzet en de vraag of dit daadwerkelijk verzet was, zal vanuit drie perspectieven bekeken worden. In het eerste hoofdstuk zal het debat tussen historici over de betekenis van de term 'verzet' centraal staan. Dit debat ontstond direct na de Tweede Wereldoorlog. Verschillende historici hebben hun eigen definitie van het verzet gegeven en hebben daarbij bepaalde acties of groeperingen moeten insluiten of uitsluiten. Vaak is daarbij een verschil gemaakt tussen gewapend verzet en wat Chris van der Heijden in zijn boek *Grijs Verleden* 'verzetjes' noemt.² Tijdens de wederopbouw na de oorlog ontstond de wens bij de Nederlandse regering en samenleving om het verzet een nationaal en groots karakter te geven.³ Inmiddels zijn historici echter tot de conclusie gekomen dat het (militaire) verzet in Nederland, zeker in vergelijking met andere landen, klein was.⁴ Na deze ontzuivering is het volgens sommige historici van belang om te kijken naar andere vormen van verzet en naar het oorlogsleven van de hele bevolking.⁵ Het Nederlandse debat rondom de definities van het verzet zal in dit

---

1 NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 250k Concentratiekampen buiten Nederland, 557, *Epker, N.* 15-06-1945, p. 2.

2 C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002) 271-293.

3 P. Lagrou, 'The politics of memory. Resistance as a collective myth in post-war France, Belgium and the Netherlands, 1945-1965', *European Review* 11.4 (2003) 534.

4 Van der Heijden, *Grijs verleden*, 280-28.

5 J.C.H. Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland' (1983) in J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989) 110,

onderzoek aan bod komen en tegelijkertijd worden aangevuld met methoden van Amerikaans antropoloog James C. Scott en Frans historicus Jacques Sémelin.

Sémelin heeft gekozen voor een brede sociale aanpak in zijn boek *Unarmed against Hitler: Civilian Resistance in Europe, 1939-1943*, waarin hij laat zien hoe de burgerbevolking van Europa ongewapend in verzet kwam tegen de Nazi-overheersing. In het boek komen verhalen uit verschillende Europese landen naar voren en schrijft hij onder andere over het symbolisch verzet. Dit verzet was volgens hem van belang omdat het de overwonnen bevolking dichter bij elkaar bracht en het hen de middelen gaf om hun eigen identiteit te behouden.⁶ Doordat Sémelin heel Europa behandelt in zijn boek is het niet verrassend dat er weinig geschreven is over het burgerverzet in Nederland, waaronder het gebruik van Oranje-symbolen. Dit gebruik wordt alleen kort genoemd in een vergelijking met het gebruik van nationalistische symbolen in Noorwegen, Frankrijk en België.⁷ Dit onderzoek zal de visie van Sémelin doortrekken naar het gebruik van Oranje-symbolen in Nederland.

In het tweede hoofdstuk zullen verschillende voorbeelden gegeven worden van het Oranje-verzet, waarbij ook het verhaal van Nelia Epker verder verteld zal worden. Binnen de theorieën van Sémelin en Scott speelt de bezetter een grote rol.⁸ De Duitsers konden zelf acties als verzet bestempelen. Daarom zal in het derde hoofdstuk het Duitse perspectief met de verboden en de straffen van het Oranje-verzet beschreven worden. In het vierde hoofdstuk zal gekeken worden hoe het Oranje-verzet en de Duitse reactie past binnen de definities en methoden van het eerste hoofdstuk. Via de drie perspectieven van het Oranje-verzet, de bezetter en de historici zal dan een antwoord gegeven worden op de vraag of het Oranje-verzet daadwerkelijk tot het verzet gerekend kan en moet worden.

112, 117.

B. de Graaff, 'Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief', in J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1985) 101-103.

6 J. Sémelin, *Unarmed against Hitler: Civilian Resistance in Europe 1939-1943* (Westport, 1993) 73.

7 Sémelin, *Unarmed against Hitler*, 74.

8 J. Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden transcripts* (Yale 1990) 13-14.
Sémelin, *Unarmed against Hitler*, 77-86.

Hoofdstuk 1 – 'Het Verzet'

Inleiding

Een geschiedenis schrijven over een oorlog is altijd moeilijk. Waardeoordelen kunnen bijna nooit voorkomen worden, zeker niet bij een geschiedenis waarin ieder persoon te maken kreeg met moeilijke keuzes. De Tweede Wereldoorlog was voor Nederland een tijd van bezetting. Door de neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog had de Nederlandse bevolking geen ervaring kunnen opdoen met de verschrikkingen van een oorlog. Tijdens deze nieuwe ervaring moest iedereen zich aanpassen en keuzes maken. Voor de meeste Nederlanders bleek overleven de belangrijkste motivatie. Daarom was het toetreden tot het verzet, met alle daarbij horende gevaren, geen makkelijke keuze.⁹

Als historici schrijven over 'het verzet', moeten zij een heldere definitie geven om hun methode en de omvang van hun onderzoek te motiveren. Er worden hierbij groepen buitengesloten of er wordt een scheiding gemaakt tussen 'goed' en 'fout'. Deze definities zorgen al decennia lang voor een debat. Om te onderzoeken of het gebruik van Oranje-symbolen verzet tegen de Nazi overheersing was, zullen in dit eerste hoofdstuk enkele definities uit het Nederlandse debat gegeven worden. Omdat het in dit onderzoek gaat om een beschrijving van het Nederlandse debat, zullen hier geen verzetsdefinities uit buitenlandse literatuur gegeven worden. In het tweede deel van dit hoofdstuk zal er een nieuwe methode over ongewapend verzet gegeven worden om het Nederlandse debat aan te vullen.

Het Debat

Loe de Jong gaf als een van de eersten een definitie van het verzet. In zijn lange reeks *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* heeft hij een hoofdstuk geschreven over 'de illegalen'. In dit hoofdstuk wil hij een verschil maken tussen 'het verzet' en 'de illegaliteit'. Hij stelt dat deze termen vaak voor hetzelfde gebruikt worden en dat dit niet per definitie verkeerd is. Hij schrijft:

---

⁹ C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002) 287-288.

'Er is tegen het gebruik van twee verschillende termen voor hetzelfde begrip natuurlijk geen bezwaar zolang men precies weet wat bedoeld wordt.'¹⁰

De Jong ziet dus in dat een historicus termen als 'het verzet' en 'de illegaliteit' eerst duidelijk moet definiëren.

De Jong legt uit dat hij wel verschil maakt tussen deze twee begrippen. Hij stelt dat de term verzet een 'ruimere inhoud' heeft dan illegaliteit:

'Verzet was steeds verzet tegen de bezetter: elk handelen waarmee men trachtte te verhinderen dat deze de doeleinden verwezenlijkte die hij zich gesteld had.'¹¹

Lou de Jong noemt vier van deze doeleinden. Het eerste doel van de Duitsers was het omvormen van Nederland tot een nationaalsocialistische staat, ook wel nazificatie genoemd. Het tweede doel was het overnemen van de Nederlandse economie. Het derde doel het deporteren van de Nederlandse Joden. Tenslotte noemt De Jong als vierde doel het voorkomen dat de Nederlanders steun zouden bieden aan vervolgte groepen of de vijanden van Nazi-Duitsland.¹²

Vooraf het tegenwerken van de nazificatie van Nederland is van belang voor dit onderzoek. Volgens de Jong heeft 'een onwillige bevolking' ervoor gezorgd dat de Duitsers dit doel niet hebben bereikt. Er waren weinig Nederlanders die blijk gaven van pro-Duitse gevoelens en bovendien stelt hij dat de meerderheid van de bevolking verlangde naar het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid. Hij noemt hierbij kort het symbolisch verzet, het verzet door middel van het dragen van symbolen. Hij concludeert dat deze 'gedragingen' de nazificatie van Nederland hebben voorkomen.¹³

In het tweede gedeelte van zijn hoofdstuk geeft de Jong een definitie van de illegaliteit en maakt hij het verschil met het verzet duidelijk. De illegaliteit betrof altijd acties die door de Duitsers verboden waren. Bovendien moet er bij illegaliteit altijd sprake zijn van een 'organisatorisch verband'. Alleen als men samenwerkte in een groep maakte men deel uit van de illegaliteit.¹⁴

Het werk van Loe de Jong heeft volgens historicus Bob de Graaff een

---

10 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VII-2 Mei '43 - juni '44 (Den Haag 1976) 1030.

11 De Jong, *Het Koninkrijk* VII-2, 1030.

12 Ibidem, 1030.

13 Ibidem, 1030-1032.

14 Ibidem, 1034,1037.

verlammende werking gehad op verder onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog.¹⁵ Doordat het onderzoek al vrij snel na de oorlog begon zijn er volgens De Graaff niet-wetenschappelijke elementen bij betrokken geraakt. De Jong heeft zich volgens hem te veel laten leiden door zijn eigen oorlogsverleden en betrokkenheid bij het verzet.¹⁶ Bovendien stelt hij dat de Nederlandse geschiedschrijving er last van heeft gehad dat het verzet zo klein was. Hierdoor is het debat sterk politiek en moreel geladen geweest met het zoeken naar een duidelijke scheiding tussen goed en fout. De zwart-witte scheiding van de Jong heeft het debat te veel bepaald.¹⁷

Een van de eersten die het debat rondom het verzet weer openbrak was Hans Blom. Hij is beroemd geworden door een oratie gehouden in 1983 over het zwart-wit denken over de Tweede Wereldoorlog. Hij stelt dat de historiografie van de oorlog teveel vanuit dit ene perspectief geschreven is en dat er daardoor geen objectieve geschiedschrijving meer plaatsvindt.¹⁸ In 2001 brak ook Chris van der Heijden met het zwart-wit beeld van De Jong met zijn boek *Grijs Verleden*. Van der Heijden heeft onder andere kritiek op het onderscheid tussen illegaliteit en verzet. Het wel of niet strafbaar zijn van verzetsdaden, de kwalificatie voor de illegaliteit, is volgens hem 'gekunsteld'.¹⁹ Of de acties werden bestraft hing af van het moment, de omstandigheden en de betrokken personen.

Van der Heijden maakt in zijn boek een strenge scheiding tussen verzet en wat hij 'verzetjes' noemt. In het twaalfde hoofdstuk gaat hij in op dit verschil en begint hij met de stelling:

'Er waren maar weinig, zeer weinig Nederlanders die vanaf het eerste moment 'nee' tegen de Duitsers zeiden. (...) Verreweg de meesten legden zich bij de toestand neer of pleegden 'verzetjes', symbolische daden waarmee ze hun onvrede toonden maar geen gevaar liepen.'²⁰

Van der Heijden betreft symbolische daden niet bij zijn definitie van verzet en stelt ook dat de 'daders' hierdoor geen gevaar liepen. Hij beschrijft een aantal 'kwajongensstreken'

---

15 B. de Graaff, 'Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief', in J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1985) 105.

16 De Graaff, 'Collaboratie en verzet', 104.

17 Ibidem, 105-106.

18 J.C.H. Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland' (1983) in J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989) 105.

19 Van der Heijden, *Grijs verleden*, 276.

20 Ibidem, 271.

en geeft daarna voorbeelden van Oranje-verzet die hij 'al iets gedurfter' noemt.²¹ Van der Heijden stelt dat deze 'verzetjes' in normale omstandigheden niet bijzonder waren geweest en tijdens de oorlog geen andere betekenis hadden dan dat zij de Nederlanders een gevoel van tevredenheid gaven en de Duitsers het gevoel dat zij onwelkom waren.²²

Ook stelt hij zich kritisch op tegenover alle mensen die na de oorlog een beroep hebben gedaan op een verzetsverleden waar zij geen recht op hadden. Het verzet is hierdoor groter geschat, onder andere door De Jong, dan het daadwerkelijk was.²³ Bovendien stelt Van der Heijden dat niet iedereen met nobele motieven tot het verzet kwam. Een aspect van zijn definitie van het verzet is de rol van het toeval. Hij stelt dat veel Nederlanders toevallig bij het verzet terecht kwamen via familie of vrienden. Dit geldt volgens hem ook voor mensen die betrokken raakten bij de collaboratie.²⁴

Van der Heijden geeft aan het eind van het hoofdstuk een verklaring voor het feit dat na de oorlog het verzet werd opgeblazen. Hij stelt dat dit noodzakelijk was voor de wederopbouw van het land en van de nationale trots. Hij schrijft:

'Het ging hier enerzijds om een nagedachtenis en anderzijds om een fundament voor de toekomst. De erkenning dat het fundament vol scheuren en gaten zat, had het gebouw wankel gemaakt. Dat kon niet. En dus was het verzet goed en groots.'²⁵

Hans Blom wil de geschiedschrijving waarin het verzet automatisch 'goed en groots' is, afschaffen. Hij noemt, naast de kritiek op het zwart-wit denken van Loe de Jong, ook het gevaar dat er geen nieuwe inzichten ontwikkeld zouden worden. Om dit te voorkomen moeten historici zich los maken van het zwart-wit denken om zo vanuit nieuwe perspectieven de geschiedenis van de oorlog te beschrijven. Daarbij noemt Blom als voorbeeld de trend in de algemene geschiedschrijving waarbij de 'massa's van de bevolking' in plaats van de 'elites' centraal staan. Er moet volgens Blom meer onderzoek gedaan worden naar de hele Nederlandse bevolking tijdens de oorlog. Maar hij stelt tegelijkertijd dat dit soort onderzoek zeer lastig en onnauwkeurig is doordat de bronnen hierover minder duidelijk zijn.²⁶ Iemand die dit onderzoek toch ondernomen

---

21 Ibidem, 271.

22 Ibidem, 271-272, 275.

23 Ibidem, 276.

24 Ibidem, 286.

25 Ibidem, 293.

26 Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland', 107, 110, 112.

heeft is Bart van der Boom. Hij geeft in zijn boek *'We leven nog'* een beschrijving van de stemming onder de Nederlandse bevolking tijdens de oorlog. Hij doet dit aan de hand van dagboeken. Hij geeft hierbij echter geen duidelijke definitie van het verzet.

Volgens Bob de Graaff is er een historiografische trend zichtbaar in de geschiedschrijving over het verzet:

'Na een oorspronkelijke fascinatie door organisatorische aspecten en door handelingen is er meer aandacht gekomen voor de gesteldheid en de houding van de bevolking in bezettingstijd.¹²⁷

Volgens De Graaff komt dit door een democratisering van de geschiedschrijving. Het militaire verzet in Nederland bestond maar uit een klein deel van de bevolking. Door een ruimere definitie van het verzet aan te nemen kan een groter deel van de Nederlandse bevolking beschreven worden.²⁸

De Graaff noemt de focus op de organisatie van verzet, of illegaliteit zoals De Jong het noemt, een sociologische aanpak. Hierbij worden alle leden van groepen automatisch toegevoegd aan het verzet. Er zijn echter ook andere methoden om de term te definiëren. De Graaf noemt onder andere de antropologische methode:

'Zij nemen de bevolkingsgroepen, respectievelijk individuen in bezet gebied als uitgangspunt en stellen de vraag, in hoeverre dezen zich teweerstelden tegen het regime. Centraal daarbij is de kwestie, of men bereid en/of in staat was de sociale of persoonlijke levenssfeer te vrijwaren voor penetratie door de bezettende overheid.¹²⁹

De Jong en Van der Heijden maken geen van beiden gebruik van deze methode. In hun onderzoek scheppen zij eerder een zwart-wit of grijs beeld van de Nederlandse bevolking. Door het categoriseren van de Nederlanders als individuen hebben zij minder aandacht voor de bevolking in zijn geheel en daardoor ook voor de kleinere (symbolische) daden. Van der Heijden doet deze acties zelfs af als 'verzetjes' waarvoor niemand gevaar liep. In het Nederlandse debat bestaat een antropologische visie nog niet. De plaats van het symbolisch verzet is daardoor marginaal geworden. In het buitenland bestaat deze visie op het verzet wel. Twee interessante boeken hierover zijn geschreven door James C. Scott en Jacques Sémelin. Hun methoden werken

---

27 De Graaff, 'Collaboratie en verzet', 103.

Citaat letterlijk overgenomen, waarschijnlijk bedoelt De Graaff 'voor organisatorische aspecten' en 'voor handelingen'.

28 Ibidem, 103.

29 Ibidem, 102.

verhelderend voor het onderzoek naar het symbolisch verzet en zullen hier als toevoeging aan het Nederlandse debat gegeven worden.

Symbolisch verzet

James C. Scott gebruikt in zijn boek *Domination and the Arts of Resistance* de termen *hidden transcripts* en *public transcript* voor het beschrijven van relaties tussen onderdrukten en hun overheersers. De *hidden transcripts* worden door beide groepen ontwikkeld. De onderdrukten maken bijvoorbeeld een eigen 'taal', met gewoontes en symbolen. Zij kunnen zo kritiek uiten op hun situatie en meerderen zonder dat deze hun geheimtaal begrijpt. De *hidden transcripts* zijn namelijk altijd verborgen voor de andere groep. In het *public transcript*, de omgang tussen beide groepen in het openbaar, komt geen kritiek naar voren. Hier draagt iedereen een masker en maken de overheersers de dienst uit. Volgens Scott blijven de *hidden transcripts* ook vaak verborgen in historisch onderzoek omdat zij niet in openbaar gemaakte documenten beschreven zijn. De publieke opinie wordt hierdoor verkeerd begrepen door historici omdat zij zich alleen bezig houden met het *public transcript*. Pas als de *hidden transcripts* openbaar gemaakt worden, door een daad van verzet zoals een opstand, kunnen de ware verhoudingen aan het licht komen en de mening van de onderdrukten geanalyseerd worden.³⁰

Een belangrijk punt in Scott's theorie is dat bij deze verzetsdaden, het doorbreken van de *hidden transcripts*, de boodschap en de boodschapper anoniem kunnen zijn. Pas als deze allebei bekend zijn kan gesproken worden van een daad van rebellie. De persoon neemt dan de volle verantwoordelijkheid voor zijn of haar acties. Als dit te gevaarlijk blijkt kan de onderdrukte er ook voor kiezen om de boodschap cryptisch te omschrijven. Hierdoor is de actie meestal niet strafbaar maar is de boodschap toch vrijwel altijd duidelijk. De overheersers moeten het *public transcript* in stand houden en ervoor zorgen dat de cryptische boodschappen niet te gevaarlijk worden. Om een revolutie te voorkomen kunnen zij iemand uitkiezen om te straffen, om zo een voorbeeld te stellen voor de rest, zodat de actie geen verdere navolging kan krijgen.³¹

Het boek van Scott is vrij algemeen en beschrijft de Tweede Wereldoorlog niet.

³⁰ J. Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden transcripts* (Yale 1990) xii, 4.

³¹ Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, 139, 152, 197.

Het boek *Unarmed against Hitler* van Jacques Sémelin doet dit wel en beschrijft net als Scott de brede relatie tussen bezetter en onderdrukten. Het boek van Sémelin gaat over het ongewapend burgerverzet in Europa in 1940-1943. In zijn introductie wil hij direct benadrukken dat ongewapende acties ook bij het verzet horen.³² Sémelin heeft voor zijn boek de term *civilian resistance* bedacht; het verzet door burgers door het gebruik van ongewapende middelen en door het mobiliseren van het volk. Het gaat hierbij vooral om het bereiken van burgerlijke doelen, niet het verdedigen of het terugwinnen van een bezet land. De strijd was in veel bezette landen namelijk al verloren. *Civilian resistance* gaat over gewone burgers die hun eigen onafhankelijkheid en identiteit wilden beschermen.³³

Sémelin stelt dat sommige auteurs het burgerlijk verzet overslaan omdat zij vinden dat het alleen aanvullend of ondersteunend voor het militaire verzet was. Dit militaire verzet heeft bovendien vaak de voorkeur omdat dit sensationeler is en daardoor 'betere' verhalen oplevert. Hierdoor valt er over burgerlijk verzet vaak alleen te lezen in de marges of voetnoten van boeken over de Tweede Wereldoorlog.³⁴

In het boek van Sémelin staan richtlijnen voor historici die wel het burgerlijk verzet willen bestuderen. Het gaat hierbij om drie kerntermen: legitimiteit, opinie en sociale cohesie.³⁵ Deze drie factoren hadden een grote invloed op de groei van het (burgerlijk) verzet. De overheid van het overwonnen land moest zijn legitimiteit beschermen zodat de bevolking legaal tegen de Nazi's kon blijven vechten. Volgens Sémelin gaven de regeringen die in ballingschap gingen in Londen, zoals koningin Wilhelmina, een eerste teken van verzet door niet mee te werken met de bezetters. Het gaf de burgers hoop dat de situatie (snel) weer veranderd kon worden. Maar de ballingschap moest wel direct gevolgd worden door verzet vanuit de bevolking en dit gebeurde volgens Sémelin te weinig. De publieke opinie had als taak om de legitimiteit van de vertrokken regering te handhaven en om er voor te zorgen dat de bevolking het gezag van de bezetter niet zou erkennen.³⁶

---

32 J. Sémelin, *Unarmed against Hitler; Civilian Resistance in Europe 1939-1943* (Westport 1993) 1.

33 Sémelin, *Unarmed against Hitler*, 2-3.

34 Ibidem, 24.

35 Ibidem, 3.

36 Ibidem, 4, 49, 57-60, 105.

Voor de invloed van de term legitimiteit zie hoofdstuk 4 uit *Unarmed against Hitler*. De Nederlandse situatie wordt hierin beschreven op pagina 57-60. Hoofdstuk 5 is gewijd aan de rol van de publieke opinie.

Sociale cohesie versterkt burgerlijk verzet doordat mensen in een groep meer risico's durven te nemen dan als zij alleen staan. Dit komt ook naar voren in de theorie van Scott waarin hij stelt dat de anonimiteit van een individu beschermt kan worden als hij of zij handelt in een groep.³⁷ Hierbij zijn symbolen van groot belang doordat zij een eenheid creëren. Bovendien herkent (alleen) de eigen groep deze symbolen waardoor zij functioneren als een taal voor het burgerlijk verzet. Dit versterkt de sociale cohesie en daardoor de drang om te vechten voor het eigen land en volk. Sémelin schrijft:

'Civilian resistance is above all an affirmation of legitimacy, which the language of symbols expresses perfectly and which the force of arms is powerless to destroy. (...) Symbols are the language through which an occupied society still expresses its independence of spirit.'³⁸

Symbolen waren volgens Sémelin moeilijk te bestrijden, ook omdat het verbieden van symbolen vaak lastig te verdedigen was. Sémelin stelt dat hoe meer de bezetter probeerde de sociale cohesie tegen te werken, hoe meer een bevolking verenigde. Nationale trots kon door de oorlog versterkt worden.³⁹ Sémelin gaat echter niet in detail in op het gebruik van Oranje-symbolen in Nederland. Deze acties zullen in het volgende hoofdstuk beschreven worden.

---

³⁷ Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, 150.

³⁸ Sémelin, *Unarmed against Hitler*, 162.

³⁹ Ibidem, hoofdstuk 5, p. 63-88.

Hoofdstuk 2 – Oranje-verzet

Inleiding

Op 10 mei 1940 werd Nederland verschrikt wakker. De oorlog was begonnen. De strijd duurde voor Nederland maar kort. Op 13 mei vluchtte koningin Wilhelmina met haar ministers naar Londen en twee dagen later capituleerde het Nederlandse leger. De oorlogsvoering in Nederland was voorbij, de bezetting was begonnen.

In dit hoofdstuk staat het gebruik van Oranje-symbolen centraal. Op verschillende manieren lieten de Nederlanders zien dat zij het Koninklijk Huis terug wilden in Nederland. Van dit Oranje-verzet zullen eerst verschillende voorbeelden gegeven worden. In het tweede deel van dit hoofdstuk zal het verhaal van het Oranje-verzet van Nelia Epker verteld worden.

Oranje-verzet

Bart van der Boom heeft in zijn boek *'We leven nog'* verschillende dagboeken uit de oorlog onderzocht om zo de stemming van de Nederlandse bevolking te beschrijven. Uit deze dagboeken blijkt dat de schrijvers blij waren dat de gevechten voorbij waren en opgelucht dat het bombardement van Rotterdam niet herhaald zou worden op andere steden. Maar het gevoel verslagen te zijn raakte de Nederlanders diep en in de eerste momenten voelden zij zich verraden door de koningin. Zij had volgens sommigen het nog strijdende leger de doodsteek gegeven door naar Engeland te vluchten. De soldaten hadden voor *haar* gevochten en zij had ze in de steek gelaten. De capitulatie en de nederlaag van het Nederlandse leger werden op deze manier gekoppeld aan de vlucht van de vorstin.⁴⁰

Na de eerste woede en teleurstelling werd het gezag vanuit Londen echter al vrij snel geaccepteerd. De reputatie van het koningshuis herstelde zich snel en groeide in prestige. De woede om de vlucht werd

Afbeelding 1: Oranje briefje verspreid tijdens de oorlog om de trouw aan Oranje te tonen.

⁴⁰ B. van der Boom, *'We leven nog' de stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003) 20-21.

vergeten en zelfs mensen die voor de oorlog nooit wat met het koningshuis hadden gehad, zagen zichzelf nu als koningsgezind.⁴¹ Via Radio Oranje bleef er contact bestaan tussen de Nederlanders en de vorstin. De toespraken van koningin Wilhelmina maakten op veel dagboekschrijvers grote indruk. Zij werd het symbool van de overwinning. De bevrijding en de terugkeer van Oranje werden synoniemen.⁴²

Door het gebruik van symbolen lieten de Nederlanders zien dat zij Oranje terug

Afbeelding 2: Oranje papiertje met de leuzen 'Leve de Koningin' en 'Nederland zal herrijzen'.

wilden in Nederland. Oranje bloemen werden in de vensterbank gezet, een (oranje) lucifer werd in het knoopsgat gedragen of een dubbeltje op de revers. Er werden briefjes verspreid waar leuzen op stonden als 'Leve de Koningin!' of een 'W' voor Wilhelmina of 'OZO' (Oranje zal

overwinnen). Een bakker adverteerde met Wilhelmina koekjes als de beste koop en schreef dat de Nieuwe Soorten Boterkoekjes (NSB) voortaan onderaan in de advertentie zouden staan.⁴³ Een andere bakkerij maakte koekjes met de afbeelding van de vorstin erin gebakken. Sommige Nederlanders haalde speciaal briefpapier uit de kast waarop vaderlandse symbolen, zoals Willem van Oranje of de Nederlandse leeuw, waren afgebeeld.⁴⁴

Er werden foto's van de koninklijke familie verspreid. Vooral foto's van prinses Juliana en haar kinderen, waren geliefd. Meneer Ledegang, een 'gewone' Nederlander over wie verder niets bekend is, maakte na de oorlog een verslag over zijn werk bij het verspreiden van deze foto's. Het begon voor hem met een collega die een pakje kreeg uit Zweden, gewikkeld in een Engelse krant met daarin een foto van de prinses en haar kinderen. Ledegang vroeg haar of hij de krant mocht hebben maar zij wilde deze zelf

41 Van der Boom, *'We leven nog'*, 24.

42 Van der Boom, *'We leven nog'*, 22-25.

43 NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis. Losse (kleine) archiefstukken in deze map. Behoorde waarschijnlijk eerder tot inventaris A7, *Bundel folders, strooibiljetten, pamfletten, versjes enz. waarin trouw betuigd wordt aan het Koninklijk Huis*, z.d.

44 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A4, *Bladzijde van een rapport in de Duitse taal, waarin o.m. wordt gesproken over een Nederlandse koekfabriek, die biscuit vervaardigde, waarop een afbeelding van HM de Koningin voorkwam en over ouders, die hun kinderen namen van leden van het Koninklijk Huis geven. (fotokopie)*, z.d.

houden. Hij mocht er wel een foto van maken en deze foto van een koninklijke foto liet hij trots zien aan familie en vrienden. Zij wilden zelf ook een afdruk hebben en daarom begon hij het negatief te kopiëren. Naar schatting heeft hij op deze manier honderden foto's gemaakt en verspreid.⁴⁵

Het bekendste voorbeeld van Oranje-verzet waren de vieringen van de verjaardagen van de koninklijke familie. De eerste verjaardag tijdens de bezetting was die van prins Bernhard op 29 juni 1940. Standbeelden van de Oranjes werden versierd met bloemen, draaiorgels speelde het Wilhelmus, mensen droegen oranje kledingstukken waarop oranje bloemen maar vooral witte Anjers werden gestoken. De witte Anjer was de favoriete bloem van prins Bernhard en hij droeg deze ook

Afbeelding 3: Oproep uit 1940 om de verjaardag van prins Bernhard te vieren.

altijd op zijn kleding. Deze dag staat daarom nu bekend als Anjerdag.⁴⁶ Na deze openlijke actie van de Nederlanders (en de Duitse reactie die in het volgende hoofdstuk besproken zal worden) werden de verjaardagen in het geheim gevierd.⁴⁷ Ook de geboorte van prinses Margriet op 19 januari 1943 in Canada, werd in Nederland gevierd met geheime Oranjefeesten.⁴⁸

Op 29 en 30 april 1944 werd er een conferentie gehouden van verschillende christelijke jeugdbewegingen. De namen van de leiders van deze conferentie waren bij de jeugd niet bekend omdat zij inmiddels waren ondergedoken. 30 april was de verjaardag van prinses Juliana en dat werd op de bijeenkomst gevierd met een toneelstuk. Het verhaal ging over de terugkeer van koning Willem I uit Engeland in 1813. Bepaalde namen en het woord Oranje werden in het script alleen aangeduid met de eerste letter, maar de boodschap was al te duidelijk. Nederland stond op de duinen te

45 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A3, *Verlag van A. Ledegang over het verenigvuldigen en verspreiden van foto's van HKH Prinses Juliana en haar kinderen*, 08-06-1959.

46 A. van Liempt, *De jacht op het verzet: het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2013) 283.

47 R. Kok en E. Somers ed., *Nederland en de Tweede Wereldoorlog* deel I (Zwolle 2005) 132.

48 T.M. Sjenitzer-van Leening ed., *Dagboekfragmenten 1940-1945* (Den Haag 1954) 235.

wachten op de terugkeer van Oranje uit Engeland.⁴⁹

Het symbolisch verzet verdween volgens Bart van der Boom na de eerste twee jaren van bezetting. Hij schrijft:

'Het zou dus kunnen dat, terwijl de Duitse terreur in de loop der jaren sterk toenam, de angst voor het plegen van kleine overtredingen slonk. Voor het symbolisch verzet maakte dat niet zoveel uit, omdat dat na een jaar of twee hoe dan ook wegstierf. (...) In de dagboeken raakten de vrolijke pesterijen langzamerhand op de achtergrond, en ook op straat vielen steeds minder grappen te horen.'⁵⁰

Er werden nog wel enkele acties uitgevoerd, zoals het toneelstuk van de jongerenconferentie, maar de oorlog was na de eerste twee jaren serieuzer geworden.

Nelia Epker

Het verhaal van verloskundige Nelia Epker dient als voorbeeld van een andere uiting van Oranje-verzet; het vernoemen van kinderen naar leden van het koninklijk huis. Mevrouw Epker heeft na de oorlog haar hele verhaal opgeschreven in een brief. Deze brief dient als voornaamste bron voor haar verhaal. De familie Niehot, wiens dochter de koninklijke namen kreeg, heeft hierover geen verklaring aflegt. Doordat alleen het verhaal van mevrouw Epker bekend is en zij zelf de gebeurtenissen beschrijft, is het van belang om kritisch te kijken naar wat zij verteld.

Op 25 januari 1941 werd bij de familie Niehot in Den Haag een meisje geboren. Nelia Epker was de verloskundige. Het dochttertje was het vijftiende kind van de ouders en zij vroegen mevrouw Epker of zij haar naar de vroedvrouw mochten vernoemen. Dit wilde Epker om verschillende redenen niet, zij legt verder niet uit waarom. Zij stelde voor om het kind Irene Beatrix Juliana Wilhelmina te noemen. Zij wist de ouders hier naar eigen zeggen van te overtuigen met de belofte dat het vernoemen van hun dochter naar de koninklijke familie hun zeker 'wat zou opleveren'. Het gezin was arm en kon, met hun vijftiende kind nu gezond op de wereld, wel wat (financiële) hulp gebruiken. Volgens Epker was dit de voornaamste reden. Zij schrijft dat de mensen zelf niet erg koningsgezind waren. De ouders stemde uiteindelijk in met

49 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A5, *Verslag van een jeugdleidersconferentie, gehouden in april 1944, waar de stemming getuigde van trouw aan het Koninklijk Huis. Voorts de tekst van een aldaar opgevoerde schets*, z.d.

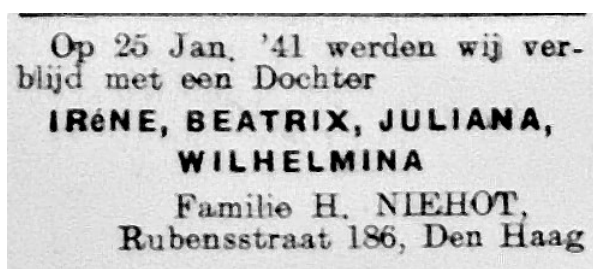
50 Van der Boom, *'We leven nog'*, 89.

het idee en het dochttertje werd officieel aangegeven met de koninklijke namen.⁵¹

Nelia Epker liet het hier niet bij. Zij vertelt in haar brief dat zij al een tijdje gewacht had op de kans om een kind te laten vernoemen naar het koninklijk huis:

“Ik had het echter bij andere patiënten tot heden nog nooit gedaan gekregen.”⁵²

Ze wilde de namen nu openbaar maken om zo uiting te geven van haar eigen koningsgezindheid. Zij zette verschillende advertenties in de Nieuwe Haagsche

Afbeelding 4: Advertentie gezet door Nelia Epker in de Haagsche Courant van 29 januari 1941

Courant, de Haagsche Courant en de 's-Gravenhaagsche Kerkbode. Dit deed zij op de 29e en op de 31e januari, de verjaardag van prinses Beatrix. Wat volgde was een storm aan reacties, niet alleen uit Den Haag maar uit het hele land. De familie kreeg van alles opgestuurd. Fruitmanden, bloemen,

taarten, levensmiddelen en andere cadeaus. Honderden kaarten en brieven werden bij de familie bezorgd, soms vergezeld met een financiële bijdrage voor de opvoeding van het Oranje kind. Op Haagse scholen en kantoren was hiervoor gecollecteerd.⁵³ Volgens Nelia Epker vonden de ouders de aandacht en cadeaus die zij uit het hele land ontvingen in de eerste paar dagen prachtig. Maar de sfeer sloeg al snel om.⁵⁴

Angst

In de eerste dagen leek het alsof de Duitsers besloten hadden om niet op de provocerende naam en advertenties in te gaan. Maar de leden van de NSB reageerden wel. Het gerucht bereikte Epker dat NSB'ers op zaterdag 1 februari van plan waren om naar het huis van de familie Niehot te gaan om daar vernielingen aan te richten. De verloskundige gaf de opdracht aan haar timmerman om de ruiten van het huis dicht te timmeren en nam zelf de moeder en alle kinderen onder de zes jaar mee in haar auto

51 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, *Brief van mej. N. Epker, verloskundige te Den Haag aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie behorende bij de sub b-c genoemde bundels felicitaties*, 07-03-1946, p. 1.

52 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 1.

53 Kok en Somers, *Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, 141.

54 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 1.

naar haar huis. In de straat liet zij buurtbewoners op wacht staan met schoppen als wapens. Er gebeurde niets. De NSB'ers hadden waarschijnlijk lucht gekregen van de verdediging van de buurt en kwamen niet opdagen. Het is onduidelijk of de NSB'ers ook daadwerkelijk van plan waren te komen, maar Epker geloofde van wel. De angst van de ouders bleef bestaan, de naamgeving van hun dochter leek opeens geen goed idee meer.⁵⁵

Vader Niehot vreesde voor de veiligheid van zijn gezin. Een groot deel van de brieven en postkaarten had hij al naar mevrouw Epker laten brengen omdat zij ze graag wilde lezen. Nu wilde hij de rest verbranden zodat de Duitsers ze niet tegen hem konden gebruiken. Nelia Epker wist dit te voorkomen en kreeg hem zover om de kaarten naar

Afbeelding 5: Oranje envelop en felicitatiekaart voor de familie Niehot waaraan duidelijk de schade is te zien.

haar huis te laten brengen. Ze vertelde hem dat zij ze dan zou verbranden maar in werkelijkheid heeft ze ze ergens laten begraven. Veel kaarten zijn hierdoor kwijt geraakt of verloren gegaan in de grond.⁵⁶ Hierdoor is niet meer vast te stellen hoeveel kaarten de familie precies heeft ontvangen.

Na de oorlog heeft Epker de felicitatiekaarten die nog heel waren naar het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies gebracht. De familie had haar gevraagd of zij de kaartjes terug mochten hebben maar de verloskundige was van mening dat zij er meer recht op had. In haar brief geeft zij hier drie redenen voor. Op de eerste plaats omdat de familie ze eerst niet wilde hebben. Ten tweede omdat Epker verantwoordelijk was voor de advertenties en zij hiervoor ook gestraft is. Ten derde omdat zij er meer waarde aan hechtte dan de familie. Epker stelt dat het de familie alleen om het geld te doen was en dat zij zelf niets hadden met Oranje. Epker zelf daarentegen was trots op haar actie en noemde de storm aan brieven

⁵⁵ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 1.

⁵⁶ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 3.

een anti-Duitse demonstratie.⁵⁷

Een anti-Duitse demonstratie

De meeste felicitatiekaartjes zijn vrij simpel, blanco stukken papier met stukken tekst, alleen een naam of in een enkel geval alleen het adres van de familie Niehot. De afzenders waren over het algemeen niet bang om hun naam op de kaarten te zetten. De Nederlanders gingen er blijkbaar niet vanuit dat zulke onschuldige acties bestraft zouden worden. De meeste kaarten zijn ondertekend met een handtekening en velen ook met een adres van de afzender. Het grootste gedeelte van de kaartjes lijkt op visitekaartjes, ze zijn verstuurd in kleine envelopjes en hebben alleen een naam erop gedrukt. In sommige van deze envelopjes waren zelfs meerdere kaartjes gestopt.⁵⁸

Van de ansichtkaarten die verstuurd zijn hebben de meesten een bloem of soms een ooievaar op de voorkant. Slechts een enkele kaart heeft een Oranje uiterlijk. Deze zijn meestal zelf in elkaar geknutseld en niet ondertekend. Wellicht voelden de mensen toch enige schroom om hun naam en adres op deze provocerende kaarten te schrijven. Ook andere kaarten, zonder enige

Afbeelding 6: Felicitatiekaart versierd met de kleuren van de vlag.

Oranje versiering, zijn niet ondertekend. In de meeste gevallen is dan gekozen voor de leuzen 'een goede vaderlander' of 'een Oranje klant'. Groepen die een kaart stuurden, signeerden met 'Nederlandse meisjes' of 'Nederlandse matrozen'. Één van de kaarten was zelfs gesigneerd met de naam 'Tante Wilhelmina, UK'.⁵⁹

Naast de steunbetuigingen via het uiterlijk van de kaarten of de creativiteit van de signatures schreven sommigen ook een boodschap voor de ouders. Dit bestond meestal uit losse woorden zoals 'bravo' en ook de term 'OZO' is vaak op de kaartjes te lezen. Net als 'Leve Oranje', 'Leve de Koningin' en ook 'Leve de familie Niehot'. Op de kaarten staan complimenten over de namen met daarbij de wens dat de naamgenoten

57 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 3.

58 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

De honderden kaartjes waren niet genummerd. De 'visitekaartjes' liggen voornamelijk in map BII.

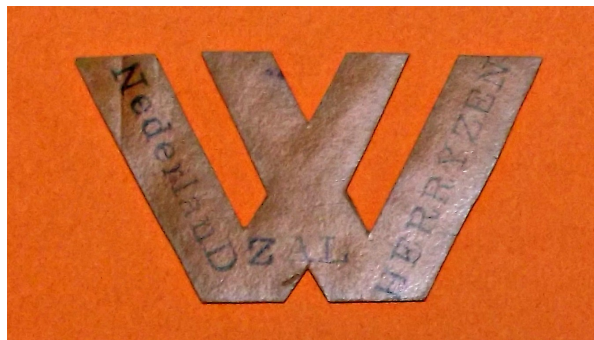
59 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

van de baby snel terug zouden keren naar Nederland.⁶⁰ Enkele voorbeelden van teksten:

'Zij draagt tesamen.
Onvergetelijke namen.'

'Moge dit kindje klein.
Voor u een lichtje zijn
Zooals in deze donk're dagen
Wij om de Oranjezon vragen.'⁶¹

Epker omschreef de kaarten als een anti-Duitse demonstratie en zo zagen de Duitsers dit uiteindelijk ook. Het Oranje-verzet was voor veel Nederlanders een leuke kwajongensstreek, het bracht hen terug naar hun kindertijd.⁶² De Duitsers zagen echter gevaar in de 'onschuldige' acties en straffen het Oranje-verzet dan ook hard af. Deze straffen zullen centraal staan in het volgende hoofdstuk.

Afbeelding 7: Detail van een oranje felicitatiekaart met de 'W' van Wilhelmina en de tekst 'Nederland zal herrijzen'.

60 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

61 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

62 Van der Boom, *'We leven nog'*, 86.

Hoofdstuk 3 – De Duitse Reactie

Inleiding

'Maar de Duitse machthebbers – en hun Nederlandse handlangers – hadden een beperkt gevoel voor humor.'⁶³

Een zin uit het boek *De jacht op het verzet* van Ad van Liempt, waarin ook 'de tragiek van het bescheiden, onbedoelde of symbolisch verzet' wordt beschreven. Deze acties konden, hoe onschuldig zij ook waren, grote gevolgen hebben.⁶⁴ De Duitsers traden streng op tegen het symbolisch verzet en verboden alles wat met Oranje te maken had. Dit hoofdstuk zal eerst enkele voorbeelden geven van deze Duitse maatregelen. Daarna zullen de straffen besproken worden die zij de 'daders' van het symbolisch verzet oplegden. Ten slotte zal het vervolg van het verhaal van Nelia Epker verteld worden.

Verbreken en verbieden

De Duitsers wilden de Oranjes uit het openbare leven verbannen. Portretten van de koninklijke familie werden, in de loop van 1941, uit openbare gebouwen gehaald. Dit

Afbeelding 8: Een portret waarbij alleen de afbeeldingen van koningin Wilhelmina en prinses Juliana zijn weggehaald.

bevel van de Duitsers gold alleen voor portretten van leden van het Koninklijk Huis die nog in leven waren. Hier werd handig gebruik van gemaakt door de Nederlandse bevolking. In sommige portretten van de koninklijke familie werden alleen de beeltenissen van koningin Wilhelmina en prinses Juliana verwijderd, koningin Emma en prins

Hendrik bleven zichtbaar. De lege plekken die zo ontstonden lieten weinig aan de verbeelding over.⁶⁵

Begin januari 1942 gaven de Duitsers de straten, pleinen, parken en kanalen

63 A. van Liempt, *De jacht op het verzet: het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2013) 282.

64 Liempt, *De jacht op het verzet*, 282.

65 R. Kok en E. Somers ed., *Nederland en de Tweede Wereldoorlog* deel I (Zwolle 2005) 129.

met een koninklijke naam een naamswijziging. Dit bevel werd openbaar gemaakt door de burgemeesters van de Nederlandse dorpen en steden zodat de bewoners van de betreffende straten hun persoonsbewijzen en andere papieren konden laten voorzien van hun nieuwe adres. Ook bij dit bevel ging het alleen om namen van levende Oranjes, de nieuwe straatnamen waren niet direct anti-Oranje of anti-Nederlands. Zo werd het 'koningin Wilhelminaplein' in Voorburg het 'Willem de Zwijgerplein'.⁶⁶

De openbare viering van de verjaardag van prins Bernhard op Anjerdag had direct Duitse maatregelen tot gevolg. De bezetter wilde voorkomen dat ook volgende verjaardagen anti-Duitse demonstraties zouden worden. Op 31 juli 1940 werden er bevelen rondgestuurd naar burgemeesters en commissarissen van de politie, waarin stond dat iedere vorm van feestviering werd verboden. Het opspelden van insignes en bloemen en het uitsteken van de vlag werden verboden. Wie toch nog oranje kleding droeg kon een gevangenisstraf krijgen.⁶⁷

Ook het geven van koninklijke namen aan pasgeborenen werd een punt van discussie bij de bezetter. Tussen juli en oktober 1942 kregen alle ambtenaren van de burgerlijke stand hierover drie brieven toegestuurd. In de eerste brief werd alleen bevolen dat de 'ongewenste demonstratie' zoveel mogelijk voorkomen moest worden. De tweede brief gaf de ambtenaren meer aanwijzingen over wat zij in deze situaties moesten doen. Eerst moesten zij proberen de ouders op andere gedachten te brengen. Als dat niet lukte, moest de ambtenaar alleen de eerste naam registreren. Dus in het geval van Irene Beatrix Juliana Wilhelmina alleen de naam Irene. In een derde brief werden de eisen nog strenger. De namen van de Oranjes werden verboden en ook de voornamen van geallieerde leiders, zoals Franklin en Winston, waren niet langer toegestaan omdat ook zij 'een openlijke uitdaging van de Duitse overheid' zouden zijn. Als de ouders toch volhielden moest de ambtenaar hun naam en adres doorgegeven aan de politie. Het kind moest dan vervolgens de naam van de vader of de moeder krijgen, respectievelijk het geslacht van het kind.⁶⁸

---

66 Kok en Somers, *Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, 224.

67 Liempt, *De jacht op het verzet*, 283-285.

68 NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, *Brieven van het Departement van Justitie geschreven aan de Heeren Ambtenaren van den Burgerlijke Stand*, 09-07-1942, 08-10-1942 en 23-10-1942. Alle drie de brieven zijn in dit dossier te vinden. Zij hebben echter geen inventarisnummer of officiële beschrijving.

Verbieden en bestraffen

De nieuwe bevelen werden met moeite toegepast, de straffen die erop volgden, werden met grote willekeur gegeven. De Duitsers werden naarmate de bezetting duurde wel steeds strenger. Het symbolisch verzet werd daardoor steeds harder aangepakt.⁶⁹ Ook onwetende 'daders' van symbolisch verzet werden gestraft. Een vrouw uit Venlo kreeg een boete van 150 gulden opgelegd voor het uithangen van twee oranje matjes die zij, naar eigen zeggen, alleen maar wilde laten luchten.⁷⁰ Er waren natuurlijk ook mensen die expres de kleur oranje als daad van verzet gebruikten. Volgens René Kok zagen veel Nederlanders echter weinig of geen gevaar in hun Oranje-verzet of kwajongensstreken. Maar de verwachting dat de Duitsers de 'onschuldige' vormen van verzet zouden laten gaan, bleek een illusie te zijn. Juist doordat de 'daders' er zelf niet veel kwaad in zagen en niet onderdoken, was het makkelijk om hen op te pakken.⁷¹

Iemand die het gevaar van zijn werk wel in zag was meneer Ledegang. Zoals

Afbeelding 9: Foto van koningin Wilhelmina met op de achterkant de tekst: 'Dit nieuwe portret van H.M. de Koningin is speciaal genomen om door de R.A.F. te worden verspreid namens de uitgevers van De Wervelwind'.

verteld in hoofdstuk twee verspreidde hij een kopie van een krantenfoto van de Oranjes. Hij kreeg op een gegeven moment (hij vertelt niet wanneer) het gevoel dat zijn werk te gevaarlijk werd. Daarom gaf hij het negatief en het materiaal door aan een kennis. Deze wilde het werk eigenlijk niet overnemen, omdat de risico's te groot zouden zijn, maar deed dit uiteindelijk toch. Ledegang zelf dook onder. De kennis kreeg een huiszoeking en werd gearresteerd. Ledegang vertelt in zijn brief niet

wanneer dit gebeurde en hoe het met deze man is afgelopen.⁷²

Andere voorbeelden van straffen zijn te vinden in Duitse bronnen. Een muzikant kreeg een boete voor het spelen van het Wilhelmus op 30 augustus 1941, een

69 Liempt, *De jacht op het verzet*, 285.

70 Ibidem, 295.

71 Kok en Somers, *Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, 140.

72 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A3, *Verslag van A. Ledegang over het vermenigvuldigen en verspreiden van foto's van HKH Prinses Juliana en haar kinderen*, 08-06-1959.

dag voor de verjaardag van koningin Wilhelmina. Hij moest de Duitsers tien gulden betalen. Een leraar verloor zijn baan omdat hij 'Leve de koningin' op het schoolbord had geschreven. Bovendien zou hij een leerling, wiens vader NSB'er was, voorin de klas mishandeld hebben. Hij werd met vervroegd pensioen gestuurd.⁷³

Straf voor Nelia Epker

De Duitsers reageerden, zoals verteld in hoofdstuk twee, niet direct op de advertenties van Nelia Epker. Maar toen er steeds meer 'koninklijke' geboorteadvertenties in de kranten verschenen, grepen zij in. Een meisje had precies dezelfde namen gekregen als het meisje Niehot en een jongen had alle negen namen van prins Bernhard gekregen. De Duitsers hielden Epker verantwoordelijk voor deze ontwikkeling. Vader Niehot werd ontboden bij de politie. Epker gaf hem de opdracht om de politie te vertellen dat het haar idee was geweest om het kind deze namen te geven en dat zij op eigen initiatief de advertenties had geplaatst. Epker werd na zijn getuigenis gearresteerd.⁷⁴

De verloskundige kwam in het Oranjehotel in Scheveningen terecht. Ze kreeg te horen dat ze veroordeeld was tot een half jaar cel. Dit zou betekenen dat zij op 12 september 1941 weer vrij zou komen. Epker vertelt dat dit niet gebeurde:

'Toen ik echter op 12 september naar huis zou gaan, kwam mijn *Sachbearbeiter (bewaker)* om mij te *entlassen (ontslaan)*, maar in werkelijkheid alleen om een ruzietje te provoceren. Hij begon op een gemeene manier over de Koningin te praten. Ik liet hem eerst begaan. Toen zei hij "En terug komt ze nooit meer, wat denkt u wel?" Dat vroeg hij zoo dat ik er op antwoorden moest. Ik zei: "ach, de tijd zal het leeren." Toen was ik *frech (brutaal)* geweest en werd weer teruggestopt in mijn cel.⁷⁵

Op 27 oktober wordt Nelia Epker plotseling op transport gesteld, ze komt er in de trein pas achter dat zij naar Duitsland wordt gebracht.⁷⁶

⁷³ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A1, *Enkele brieven van de Generalkommissar für das Sicherheitswesen betreffende strafmaatregelen tegen Nederlanders, die o.m. ter gelegenheid van verjaardagen van leden van het Koninklijk Huis demonstratief optraden en wegens het niet verwijderen van portretten van leden van het Koninklijk Huis, 1 aug. 1940 - 30 apr. 1944.*

⁷⁴ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, *Brief van mej. N. Epker, verloskundige te Den Haag aan het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie behorende bij de sub b-c genoemde bundels felicitaties*, 07-03-1946, p. 1-2.

⁷⁵ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 2.
De schuine woorden tussen haakjes zijn een toevoeging op de tekst van mevrouw Epker om de Duitse begrippen te verduidelijken.

⁷⁶ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 2.

De familie Niehot werd uiteindelijk toch opgepakt en afgevoerd naar een kamp in Ede. (Wanneer dit precies gebeurde is niet bekend maar het was na de arrestatie van Nelia Epker.) Zij hebben daar een jaar doorgebracht en zijn toen plotseling weer vrijgelaten. Hun huis, met het bekende adres van alle felicitatiekaartjes, was inmiddels bewoond door NSB'ers. De familie moest een tijd in een daklozenopvang wonen maar kreeg uiteindelijk een nieuwe woning toegewezen.⁷⁷

Nelia Epker werd naar het vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück gebracht. Over haar tijd daar heeft zij in juni 1945 een toespraak gehouden in Stockholm.⁷⁸ In Ravensbrück kreeg Epker meerdere keren ruzie met haar bewakers omdat zij zich verzette tegen hun wrede en willekeurige straffen. Ze werd drie keer veroordeeld tot de 'bunker', een donkere cel die kunstmatig koud gehouden werd. De eerste keer zat zij daar zes weken. Ze kreeg geen kleren of schoenen en amper te eten. In de cel was geen bed, alleen een krukje. Veel vrouwen stierven in deze bunker. Epker overleefde haar zes weken maar moest nog twee keer terug naar de bunker.⁷⁹

Nelia Epker werd in februari 1945 overgebracht naar het kamp Uckermark, vlakbij Ravensbrück. Dit was een vernietigingskamp. Er was weinig slaapruijnte. Eten en drinken kregen de gevangenen nauwelijks en van medische zorg was geen sprake. Vrouwen die naar de 'ziekenkamer' werden gebracht kwamen nooit meer terug. Elke dag werden er ook gezonde gevangenen geselecteerd voor de gaskamers. Door het snelle oprukken van het Russische leger konden echter niet alle gevangenen in Uckermark gedood worden. Het kamp werd geëvacueerd en Nelia Epker keerde, na een maand in Uckermark verbleven te hebben, terug naar Ravensbrück.⁸⁰

<p>NELIA EPKER Verloskundige Hobbemastraat 198, Telefoonnr. nog niet bekend, heeft de PRAKTIJK HERVAT. Spreekuur: 's Maandags van 1½—3 uur. Daar het voor mij onmogelijk is het ieder persoonlijk te doen, betuig ik langs dezen weg mijn oprechten dank voor de over- weldigende blijken van belang- stelling ondervonden bij mijn thuiskomst na bijna 4½ jaar Duitsche gevangenschap. NELIA EPKER Verloskundige, Hobbemastr. 198</p>
--

*Afbeelding 10: Advertentie uit
De Maasbode van 1 september*

Nelia Epker werd uiteindelijk op 24 april 1945.

⁷⁷ R. Kok en E. Somers, *Oorlogsfoto's tegen het licht; het verhaal rond de vondst op een Haagse zolder* (Utrecht 1989) 69.

Deze informatie hebben de schrijvers uit een interview met Irene Niehot gehaald. Zij stelt dat haar familie naar het kamp De Klomp bij Ede werd gebracht. Verdere informatie over dit kamp is voor dit onderzoek echter niet gevonden. Wellicht wordt hier Kamp Schut bedoeld.

⁷⁸ NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 2.

⁷⁹ NIOD, 250k Concentratiekampen buiten Nederland, 557, *Epker*; N. 15-06-1945, p. 2-3.

⁸⁰ NIOD, 250k Concentratiekampen buiten Nederland, 557, p. 3-5.

1945 bevrijd door het Zweedse Rode Kruis en naar Zweden gebracht.⁸¹ Hier hield zij de toespraak waarin zij de situatie in Ravensbrück en Uckermark beschreef. Op 18 augustus 1945 keerde zij terug in haar eigen woning. Zij werd thuis onthaald door een grote groep mensen, waaronder ook Irene Niehot. Epker begroette haar met de woorden: 'Is dat nou het kind waarvoor ik gezeten heb?' Nelia Epker werkte tot haar pensioen als verloskundige en hielp in 1961 bij de geboorte van de dochter van Irene Niehot. Deze keer mocht het meisje wel naar haar vernoemd worden. In oktober 1977 overleed Nelia Epker en werd onder grote belangstelling begraven.⁸²

Afbeelding 11: Nelia Epker omringd door bloemen.

---

81 NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, D1, p. 2.

82 Kok en Somers, *Oorlogsfoto's tegen het licht*, 70.

Hoofdstuk 4 – Verzet?

Inleiding

Dit laatste hoofdstuk keert terug naar de hoofdvraag van dit onderzoek. Kan het gebruik van Oranje als symbool tegen de Nazi overheersing als verzet gezien worden? In het eerste hoofdstuk zijn al verschillende definities van de term 'verzet' besproken. Deze definities zullen in dit hoofdstuk toegepast worden op het Oranje-verzet van hoofdstuk twee en op de Duitse reactie uit hoofdstuk drie. Ook zal worden gekeken hoe het Oranje-verzet past binnen de methoden van Scott en Sémelin. Op deze manier zal een voorbeeld gegeven worden van een antropologische geschiedschrijving over het Nederlandse verzet.

Verzetsdefinities

Volgens Loe de Jong was verzet het tegenwerken van de doelen van de bezetter.⁸³ Zoals al in het eerste hoofdstuk is beschreven, is vooral het tegenwerken van de nazificatie de functie geweest van het symbolisch verzet. Dit geldt ook voor het Oranje-verzet. Door het gebruik van Oranje-symbolen lieten de Nederlanders zien dat Nederland niet veranderd was. De symbolen en acties lieten zien dat de Nederlanders het koningshuis terug wilden en dat zij het niet eens waren met de bezetting. Zij hielden op deze manier hun eigen identiteit en onafhankelijkheid in stand.

Ook het vierde doel van de Duitsers werd door het Oranje-verzet tegengewerkt. Dit doel was het voorkomen dat de Nederlanders steun zouden bieden aan de vijanden van Nazi-Duitsland.⁸⁴ De Duitse maatregelen laten zien dat de bezetter het Oranje-verzet opvatte als anti-Duits. De steun die de Nederlanders gaven aan het koningshuis stond volgens hen gelijk aan het steunen van een geallieerde overwinning. Het huis van Oranje was een vijand van Nazi-Duitsland door de bondgenootschap met de geallieerden.⁸⁵ Het Oranje-verzet werkte dus zowel het eerste als het vierde doel van de bezetter tegen. Het symbolisch verzet past dus wel in de brede definitie van het verzet van De Jong.

---

83 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VII-2 Mei '43 - juni '44 (Den Haag 1976) 1030.

84 De Jong, *Het Koninkrijk*, VII-2, 1030.

85 Liempt, *De jacht op het verzet*, 285.

Hij maakt echter een verschil tussen verzet en illegaliteit. Voor de illegaliteit was een organisatorisch verband nodig en moesten de acties door de Duitsers verboden zijn.⁸⁶ Het Oranje-verzet uit dit onderzoek was niet het werk van gecoördineerde verzetsgroepen en past dus niet binnen deze definitie.

Ook Nelia Epker handelde alleen. Bovendien was het plaatsen van de geboorteadvertenties en het vernoemen van een kind naar het koninklijk huis in 1941 nog niet verboden.⁸⁷ Chris van der Heijden gaf al kritiek op het onderscheid tussen legale en illegale acties. Ook dit onderzoek heeft laten zien dat deze scheiding moeilijk te handhaven is. Het vernoemen van kinderen met een koninklijke naam *werd* wel verboden. Bovendien werd in hoofdstuk drie gesteld dat de Duitsers de straffen vrij willekeurig toepasten. Of iemand bestraft werd hing inderdaad af van de tijd, plaats en de persoon. De definitie van de illegaliteit is hierdoor moeilijk te hanteren en kan misschien beter helemaal afgeschaft worden.

Van der Heijden maakt zelf een onderscheid tussen verzet en 'verzetjes'. Hij stelt dat de meeste Nederlanders 'verzetjes' of symbolisch verzet pleegden waarbij zij *geen gevaar liepen*.⁸⁸ Het derde hoofdstuk van dit onderzoek maakt duidelijk dat dit niet het geval was. Het dragen van oranje insignes of bloemen werd niet altijd bestraft. Maar andere acties hadden boetes, ontslag of arrestatie tot gevolg. Het verhaal van Nelia Epker, en de zware straf die zij kreeg voor haar 'verzetje', laat duidelijk zien dat het Oranje-verzet wel degelijk gevaarlijk kon zijn.

Van der Heijden stelt daarnaast dat het symbolisch verzet in normale omstandigheden geen bijzondere betekenis had.⁸⁹ Dit klopt voor de meeste acties uit dit onderzoek. Ook het vernoemen van kinderen was in vreedetijd niets bijzonders. Maar in de oorlogstijd kregen deze acties een andere betekenis. De vergelijking tussen oorlog en vrede is irrelevant, in vreedetijd was het verzet er immers niet geweest. De aanwezigheid van een bezetter maakt een duidelijk verschil. Natuurlijk had niet ieder oranje object een verzetsbetekenis, zoals het verhaal van de oranje matjes laat zien. Maar het *moedwillig* dragen van oranje had deze bijzondere betekenis wel, op deze manier werd de kleur oranje namelijk een symbool voor de Nederlanders. Het werd een

---

86 Ibidem, 1034, 1037.

87 Dit is te zien aan de data van de brieven van justitie. Zie noot 67.

88 C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002) 271.

89 Van der Heijden, *Grijs verleden*, 271-72.

manier voor gewone burgers om 'nee' te zeggen tegen de nazificatie van Nederland.

Zowel de definities van De Jong als die van Van der Heijden zijn voor het Oranje-verzet ontoereikend. Zoals al aangegeven in de inleiding van dit onderzoek is het noodzakelijk om met duidelijke definities te werken. Maar deze definities kunnen het gevaar als gevolg hebben dat zij een tunnelvisie ontwikkelen. Door het uitsluiten van het symbolisch verzet raakt het ondervetegenwoordigd en ook ondergewaardeerd. Een bredere visie, zoals de antropologische methode van Bob de Graaff en de nieuwe geschiedschrijving van Hans Blom, zorgt voor een democratisering van de historiografie waarbij grotere groepen Nederlanders bij het verzet betrokken kunnen worden. Hiervoor is een nieuwe methode nodig en de theorieën van James C. Scott en Jacques Sémelin kunnen hiervoor als voorbeeld dienen.

Methode voor symbolisch verzet

De theorie van Scott over de *public* en *hidden transcripts*, geeft een verhelderende kijk op zowel het Oranje-verzet uit hoofdstuk twee als de Duitse reactie uit hoofdstuk drie. De Oranje-symbolen vormden een taal die elke Nederlander begreep. Op deze manier vormden de Nederlanders een eigen *hidden transcript* waarin zij op een 'onschuldige' wijze hun onvrede over de Duitsers konden uiten. Tegelijkertijd hielden de Duitsers al het Oranje uit de openbare orde, hun gewenste *public transcript* werd zo in stand gehouden. Als het Oranje *hidden transcript* van de Nederlanders in het openbare leven zichtbaar werd, grepen zij in.

Dit gebeurde bijvoorbeeld bij de actie van Nelia Epker. Het vernoemen van Irene Niehot was deel van het *hidden transcript* van de Nederlandse bevolking. De Nederlanders begrepen dat dit geen onschuldige vernoeming was. Doordat Epker de actie openbaar maakte, door de advertenties te plaatsen, verstoorde zij het *public transcript*. Haar daad van 'rebellie' had tot gevolg dat andere Nederlanders hun waardering voor haar actie uitten door de felicitatiekaartjes te sturen. De actie werd bovendien overgenomen. Andere kinderen kregen ook koninklijke namen en sommige meisjes kregen zelfs precies dezelfde namen als Irene Niehot. De Duitsers grepen in en hielden Epker verantwoordelijk. Zij straffen haar als voorbeeld voor de rest.

Het Oranje-verzet past ook binnen de term *civilian resistance* van Jacques Sémelin; het ongewapend verzet door burgers om hun eigen onafhankelijkheid en

identiteit te beschermen.⁹⁰ De drie hoofdtermen uit Sémelin's definitie: legitimiteit, publieke opinie en sociale cohesie, komen er duidelijk in terug. De legitimiteit van de monarchie als legale regering van Nederland werd onderstreept door het gebruik van Oranje als symbool. Bart van der Boom laat zien dat deze trouw aan Oranje leefde onder grote delen van de bevolking, zelfs onder mensen die voor de oorlog niet koningsgezind waren geweest. De publieke opinie van de Nederlanders kleurde oranje. Het Koninklijk Huis verbond het Nederlandse volk tijdens de moeilijke tijd van de oorlog. De sociale cohesie werd door het Oranje-verzet versterkt. Dit is bijvoorbeeld te zien aan de storm van reacties die volgden op de advertenties van Nelia Epker.

Sémelin stelt ook dat het bestrijden van het gebruik van symbolen erg lastig was voor de Nazi's.⁹¹ De grote willekeur waarmee het Oranje-verzet bestraft werd, laat dit goed zien. Het bestraffen van handelingen die in vreedstijd heel normaal waren was lastig te verantwoorden maar moest gebeuren om zo de legitimiteit van de bezetting te garanderen.

---

90 J. Sémelin, *Unarmed against Hitler; Civilian Resistance in Europe 1939-1943* (Westport 1993) 2-3.

91 Sémelin, *Unarmed against Hitler*, 162.

Conclusie

Wat duidelijk is geworden in dit onderzoek, is dat het Oranje-verzet veel verschillende maten en vormen kende. Maar alle acties hadden één ding gemeen, het waren vormen van ongewapend verzet door het gebruik van Oranje-symbolen. Deze acties hadden het doel om de Duitsers tegen te werken in de nazificatie van Nederland en hen het gevoel te geven dat ze niet welkom waren. Het tweede doel was het steunen van de geallieerden. Steun aan Oranje was voor veel Nederlanders hetzelfde als steun voor de bevrijding. Uit hoofdstuk drie is gebleken dat ook de bezetter zag wat voor kracht Oranje als symbool kon hebben voor de Nederlandse bevolking. Het Oranje-verzet werd dan ook opgevat als gevaarlijk, was streng verboden en werd bestraft.

Het symbolisch verzet wordt vaak door historici overgeslagen of weggelaten in definities van het verzet. De organisatorische kant heeft in het verleden veel aandacht gekregen, vooral door Loe de Jong. Eenlingenacties, zoals de actie van mevrouw Nelia Epker, zijn daardoor vergeten of overgeslagen. Het verschil tussen verzet en illegaliteit van De Jong bleek onhoudbaar. Het verschil tussen verzet en 'verzetjes' of symbolisch verzet van Van der Heijden werkte evenmin. Ook de 'daders' van het symbolisch verzet liepen namelijk gevaar. Het symbolisch verzet had niets te maken met geweld, sabotage of moord, maar vereiste ook een zekere heldenmoed.

Een duidelijke definitie is nodig voor elk onderzoek. De selectie die hierbij plaatsvindt, is echter van cruciaal belang. Een bredere definitie van het verzet, zoals Scott en Sémelin geven, geeft minder discussie en loopt minder gevaar groepen of acties onterecht buiten te sluiten. Binnen deze bredere definities kan dan weer onderscheid gemaakt worden tussen gewapend en ongewapend of militair en symbolisch verzet.

Het symbolisch verzet in Nederland moet verder en uitgebreider onderzocht worden, zeker aangezien de meeste bronnen door de betrokkenen zelf zijn geschreven en daardoor misschien niet kritisch genoeg zijn. Na de ontzuivering, toen bleek dat het militaire verzet in Nederland niet veel voorstelde, is het nu tijd om de zoektocht naar verzetshelden uit te breiden. Door nieuw onderzoek naar de hele Nederlandse bevolking kan er misschien weer nieuwe bewondering ontstaan voor de gewone burger in oorlogstijd. De moed van individuen als Nelia Epker kan zo Nederlanders van nu inspireren om 'nee' te zeggen tegen discriminatie, onderdrukking en oorlog.

Literatuurlijst

Literatuur

Blom, J.C.H. 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland' (1983) in J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989).

Boom, B. van der, *'We leven nog' de stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003).

Graaff, B. de, 'Collaboratie en verzet. Een vergelijkend perspectief', in J.P.B. Jonker ed., *Vijftig jaar na de inval: geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1985).

Heijden, C. van der, *Grijs verleden. Nederland in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2002).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, VII-2 Mei '43 - juni '44* (Den Haag 1976).

Kok, R. en E. Somers ed., *Nederland en de Tweede Wereldoorlog deel I* (Zwolle 2005).

Kok, R. en E. Somers, *Oorlogsfoto's tegen het licht; het verhaal rond de vondst op een Haagse zolder* (Utrecht 1989).

Lagrou, P., 'The politics of memory. Resistance as a collective myth in post-war France, Belgium and the Netherlands, 1945–1965', *European Review* 11.4 (2003) 527-549.

Liempt, A. van, *De jacht op het verzet: het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2013).

Scott, J. *Domination and the Arts of Resistance. Hidden transcripts* (Yale, 1990).

Sémelin, J. *Unarmed against Hitler; Civilian Resistance in Europe 1939-1943* (Westport 1993).

Sjenitzer-van Leening T.M. ed., *Dagboekfragmenten 1940-1945* (Den Haag 1954).

Archiefmateriaal

NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 249-0859B
Dossier - Verzet -pro-Koninklijk Huis.

NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 250k
Concentratiekampen buiten Nederland, 557, *Epker*; N. 15-06-1945.

Afbeeldingenregister

Afbeelding 1: NIOD. Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A7, *Bundel folders, strooibiljetten, pamfletten, versjes enz. waarin trouw betuigd wordt aan het Koninklijk Huis*, z.d.

Afbeelding 2: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A7, *Bundel folders, strooibiljetten, pamfletten, versjes enz. waarin trouw betuigd wordt aan het Koninklijk Huis*, z.d.

Afbeelding 3: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A7, *Bundel folders, strooibiljetten, pamfletten, versjes enz. waarin trouw betuigd wordt aan het Koninklijk Huis*, z.d.

Afbeelding 4: Advertentie uit de Haagsche Courant van 29 januari 1941.

Afbeelding 5: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

Afbeelding 6: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

Afbeelding 7: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, BI-II, C, *Bundels felicitaties*, z.d.

Afbeelding 8: R. Kok en E. Somers ed., *Nederland en de Tweede Wereldoorlog* deel I (Zwolle 2005) 129.

Afbeelding 9: NIOD, 249-0859B Dossier - Verzet - pro-Koninklijk Huis, A7, *Bundel folders, strooibiljetten, pamfletten, versjes enz. waarin trouw betuigd wordt aan het Koninklijk Huis*, z.d.

Afbeelding 10: Advertentie uit De Maasbode van 1 september 1945.

Afbeelding 11: R. Kok en E. Somers ed., *Nederland en de Tweede Wereldoorlog* deel I (Zwolle 2005) 141.

Met dank aan de medewerkers van het NIOD die mij de mogelijkheid gaven enkele archiefstukken te fotograferen.